

УДК 37.017.7**О.В.Роговець, м. Київ****ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Визначено та розкрито сутність педагогічних умов громадянського виховання молодших школярів. Розкрито сутність взаємодії сім'ї і школи як типу соціального партнерства, розглянуто напрями підготовки класних керівників до громадянського виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи, охарактеризовано зміст, форми і методи роботи з молодшими школярами та їхніми батьками.

Ключові слова: громадянське виховання, молодші школярі, педагогічні умови, взаємодія сім'ї та школи.

В умовах становлення громадянського суспільства і правової держави особливої значущості набуває виховання принципово нового, демократичного типу особистості, яка володіє суспільними нормами, гуманістичними цінностями, знає і виконує свої права та обов'язки і поважає права та обов'язки інших людей, особистості, здатної до інновацій, управління власною життєдіяльністю, справами суспільства, яка любить свою Батьківщину і готова до її захисту. Успішність вирішення цього завдання актуалізує посилення уваги до громадянського виховання молодого покоління як суб'єкта саморозвитку і самовдосконалення.

До визначення сутності громадянського виховання, окреслення його змісту та провідних напрямів реалізації зверталися І. Бех, М. Боришевський, П. Вербицька, О. Внукова, Н. Дерев'яно, К. Журба, В. Киричок, П. Кензьор, Л. Косарева, Л. Крицька, Л. Момотюк, В. Оржехівський, В. Приходько, Л. Рехтета, О. Стебна, О. Сухова, К. Чорна, Г. Шевченко та інші.

Важливим віковим періодом виховання громадянськості є молодший шкільний вік, коли відбувається зміна соціальної позиції дитини, започатковуються потреби у самопізнанні та рефлексії щодо окремих явищ, людей і соціальних груп, норм, правил, цінностей; спостерігається актуалізація когнітивної та емоційної сфер, які справляють вагомий вплив на мотивацію поведінки (І. Бех, Л. Божович, О. Докукіна, З. Ікуніна, Н. Кудикіна, О. Леонтєв, В. Мухіна, В. Хомік).

Як засвідчують наші дослідження, характерна для сучасного українського суспільства розмитість моральних ідеалів, певний

ідеологічний вакуум, агресивний наступ гірших зразків західної культури, неправильне розуміння свободи і демократії стали передумовою створення середовища, сприятливого для поширення численних негативних явищ у колективі школярів. Причому ці проблеми стосуються не тільки старших підлітків та юнаків, а й дітей молодшого шкільного віку.

Це актуалізує необхідність розробки педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності громадянського виховання молодших школярів.

Мета статті – розкрити та обґрунтувати педагогічні умови громадянського виховання молодших школярів.

Виховання людини – складний процес, який здійснюється як унаслідок цілеспрямованих впливів, так і під дією стихійних факторів. Визначальну роль у становленні особистості відіграє виховна діяльність такого суспільного інституту, як школа, оскільки саме в шкільні роки складаються всі базові ціннісні орієнтації, засвоюються основні суспільні норми міжособистісних відносин, здійснюється мотивація соціальної поведінки. Однак школа – не єдине місце, де формується й набуває соціального досвіду особистість. У вихованні й соціалізації беруть участь сім'я, різноманітні дитячі об'єднання, громадські організації. Тому школа повинна враховувати особливості виховного впливу навколишнього середовища, сприяти встановленню оптимальних відносин із соціумом, а також створенню цілісного виховного простору. Найбільш „ефективною моделлю взаємовідносин між школою й соціальним середовищем, зокрема сім'єю, є їхня взаємодія” [5, с. 2].

Приймаючи цю тезу і зважаючи на соціальну спрямованість громадянського виховання, першою педагогічною умовою *визначили оптимізацію взаємодії сім'ї і школи як провідного фактору громадянського виховання молодших школярів.*

Будь-яка особистість у процесі своєї життєдіяльності залучена до різних систем. Ці системи взаємовпливу поділяються на соціум – макросистему, школу – екосистему, сім'ї – мезосистему, дитину – мікросистему. Неконгруентність систем проявляється у тому, що дитина водночас є і живою системою, і частиною декількох соціальних систем [6, с. 149]. Нас цікавили дві з них – сім'я і школа, оскільки на формування і розвиток особистості, яка одночасно залучена до обох цих систем, вагомий вплив справляє характер взаємодії між ними. Адже учень повсякчас опиняється в ситуації подвійних вимог та оцінок (з боку школи і з боку сім'ї). Ці оцінки

й вимоги можуть бути як узгодженими, так і неузгодженими, або навіть суперечливими. Зниженню й подоланню цієї неузгодженості й суперечливості сприяє запровадження взаємодії сім'ї і школи.

Сім'я як фактор виховання – це перша культурна ніша, звідки беруть початок духовно-моральна, предметно-просторова, соціально-поведінкова, подієва, інформаційна складові кожної дитини. Школа, реалізуючи загальний зміст освіти, володіє можливостями приведення цілей, завдань, форм і засобів громадянського виховання у відповідність з потребами, інтересами та особливостями сучасної сім'ї [2, с. 13]. Не можна не зважати й на те, що сьогодні дитина молодшого шкільного віку перебуває в ситуації аксіологічного (ціннісного) дисбалансу, адже одночасно змушена виховуватися в різних педагогічних системах, які вибудовують (кожна по своєму) школа і сім'я. Причому й та, й інша сторона може робити це свідомо, але найчастіше – неусвідомлено [7, с. 125].

Взаємодія сім'ї і школи – це інтеракція, аспект спілкування, що виявляється в організації людьми (соціальними інститутами) взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення певної спільної мети, регулювання внутрішньої організації, узгодження видів діяльності окремих її учасників. Це „інтегративний чинник, за допомогою якого здійснюється поєднання частин (індивідів) у певний тип цілісності (соціальну групу)”. Будучи аспектом спілкування, „взаємодія завжди має суб'єктивний характер, тобто реалізується як система відносин людини з навколишнім світом” [4, с. 75].

У нашому дослідженні взаємодію сім'ї і школи розглядали як координатор спільної діяльності батьків і педагогів з громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку, завдяки якому відбувається взаємне стимулювання, здійснюється взаємний контроль та взаємодопомога, спрямовані на розв'язання спільного завдання, що забезпечує більшу ефективність, порівняно з простою сумою індивідуальних дій кожного з цих соціальних інститутів.

Необхідність оптимізації взаємодії сім'ї і школи зумовлена ще й тим, що: 1) значна кількість сімей у силу різних обставин не може справляти позитивний вплив на розвиток дитини (низький виховний потенціал батьків, дефіцит виховних ресурсів, несприятливий емоційно-моральний клімат у сім'ї та ін.); 2) саме сім'я і школа покликані формувати у дитини уявлення щодо життєвих цілей і цінностей, а отже, спроможні вплинути на вибір середовища спілкування, на те, які книжки читати, які телепередачі дивитися;

3) сучасна школа має реальні можливості з надання педагогічної підтримки сім'ї у духовно-моральному становленні особистості й, отже, впливати на розвиток внутрішньосімейних взаємин і вибір життєвих цінностей як дитини, так і батьків [3, с. 52].

Вочевидь, ідеальними для дитини є свідомі консолідовані виховні запити сім'ї. Однак впливати на адекватність цих виховних запитів можливо лише через підвищення освітньо-виховного потенціалу сім'ї, під яким розуміється „сукупність усіх видів ресурсів сім'ї, спрямованих на розвиток дитини“. У такому контексті школа виконує щодо сім'ї дві ролі – як ресурсний центр, де організовує педагогічний процес у сім'ї, та як партнер, орієнтований на досягнення спільних (узгоджених) цілей. Однією з таких цілей може бути громадянське виховання молодших школярів.

Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з громадянського виховання молодших школярів передбачала підвищення якості цього процесу на засадах соціального партнерства, основними рисами якого є наявність у взаємодіючих сторін „груп інтересів“, які переслідують не лише протилежні, а й тотожні цілі; орієнтування відносин взаємодіючих сторін на досягнення взаємовигідного „балансу інтересів“ шляхом домовленостей (консенсусу); цивілізоване вирішення спірних питань (конфліктів); обов'язковість й однакова відповідальність сторін за виконання добровільно прийнятих рішень (домовленостей, договорів тощо); повноправність представників; контроль за виконанням прийнятих домовленостей, обов'язків. Отже, поняття „партнерство“ характеризує певну форму взаємодії між суб'єктами діяльності, в основу якої покладаються діалог, рівні права, узгодженість і добровільність участі в спільній діяльності, взаємна зацікавленість сторін.

В основу оптимізації взаємодії сім'ї та школи покладено розроблену нами технологію залучення батьків до соціального партнерства зі школою, яка охоплює кілька етапів: діагностичний, проектно-цільовий, організаційний, виконавсько-коригуючий, рефлексивний.

Діагностичний етап має на меті проведення педагогічної діагностики, спрямованої на виявлення виховного потенціалу сім'ї, її можливостей щодо здійснення громадянського виховання дитини молодшого шкільного віку, настановлення на взаємодію зі школою. На цьому етапі проводиться вивчення сімей учнів; здійснювалося дослідження внутрішньосімейних відносин між батьками, батьками та дітьми; вивчалися виховні можливості сім'ї.

Проектно-цільовий етап – розробка стратегії подальшої роботи, визначення її мети і завдань.

Організаційний етап – створення атмосфери довіри й мотивація батьків на взаємодію з педагогом. На цьому етапі активність є прерогативою класного керівника, від якого значною мірою залежить успішність залучення батьків до спільної діяльності з громадянського виховання молодших школярів.

Виконавсько-коригуючий етап орієнтований на активізацію участі батьків у виховній діяльності школи, запровадження педагогічної просвіти батьків, спрямованої на підвищення рівня їхньої педагогічної культури, надання допомоги сім'ї в усвідомленні її власної ролі та відповідальності у вихованні дітей, збагачення батьків педагогічними знаннями та вміннями, прийомами громадянського виховання дитини молодшого шкільного віку. Запровадження програми з педагогічної просвіти батьків покликане забезпечити коригування наявних недоліків як у сімейному вихованні загалом, так і в громадянській його складові зокрема.

Основними формами роботи на цьому етапі визначено: організацію педагогічної просвіти батьків; забезпечення участі батьків у підготовці та проведенні колективних виховних заходів у класі; педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу; проведення індивідуальної роботи з батьками; інформування батьків щодо результатів громадянського виховання молодших школярів, вироблення спільних заходів для його покращення.

На *етапі рефлексії* увага акцентується на усвідомленні батьками тих важливих моментів, про які вони дізналися у процесі роботи за програмою, прийняття їх як власного надбання.

На виконавсько-коригуючому та рефлексивному етапах активність від класного керівника переходить до батьків. Це дає їм змогу оволодівати прийомами ефективної комунікації, розвивати вміння керувати власною діяльністю, збагатити особистісний виховний досвід за рахунок сприйняття позитивного досвіду інших батьків.

Важливість запровадження другої педагогічної умови – *підготовки класних керівників початкової школи до громадянського виховання молодших школярів у взаємодії з батьками* зумовлена тим, що для молодших школярів учитель відіграє роль своєрідного „ідеалу”, чії накази, вимоги, стиль спілкування сприймаються як єдино можливі. До того ж, класний керівник початкової школи проводить багато часу з дітьми, що створює сприятливі умови для

організації роботи з громадянського виховання, найтісніше працює з їхніми батьками.

Діяльність класного керівника є важливою ланкою у виховній системі школи. Саме класний керівник стає помічником, захисником своїх вихованців у колізіях шкільного життя. Його основне призначення – „піклування про максимальний розвиток кожної дитини, збереження її неповторності та створення умов для нормального духовного, розумового та фізичного вдосконалення“. Класний керівник має „бути духовним посередником між суспільством і дитиною, повинен обов'язково працювати на результат“ [1, с. 46].

Для підготовки класних керівників початкової школи до громадянського виховання молодших школярів у взаємодії з батьками розроблено програму семінару „Робота вчителя з громадянського виховання молодших школярів у взаємодії школи і сім'ї“, яка охоплює такі теми: 1. Громадянське виховання як складова навчально-виховного процесу в початковій школі. 2. Роль класного керівника у громадянському вихованні молодших школярів. 3. Зміст, форми і методи громадянського виховання молодших школярів. 4. Взаємодія школи і сім'ї – важливий фактор громадянського виховання учнів початкових класів. 5. Умови ефективної взаємодії класного керівника з батьками молодших школярів. 6. Зміст, форми і методи взаємодії школи і сім'ї у громадянському вихованні молодших школярів.

Серед визначених нами педагогічних умов громадянського виховання молодших школярів важливе місце посідає така, як *розроблення і запровадження змістового та методично-організаційного забезпечення громадянського виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи.*

Змістове та організаційно-методичне забезпечення розроблялося у вигляді програм для роботи класного керівника з молодшими школярами „Громадянське виховання молодших школярів“ та для його роботи з батьками – „Педагогічна просвіта батьків як суб'єктів громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку“.

Програма „Громадянське виховання молодших школярів“ розрахована на учнів 1 – 4-х класів і складається з чотирьох блоків, які охоплюють відповідні складові громадянськості.

Блок 1: „Я – людина, я – особистість, я – громадянин“ (мета: сприяти усвідомленню молодшими школярами самих себе (власних бажань, можливостей і дій); стимулювати їх до самопізнання, само-

оцінки, самовиховання, самовдосконалення для формування особистісної життєвої позиції як громадян своєї держави);

Блок 2: „Я і суспільство” (мета: навчати дітей усвідомлювати власні вчинки, самих себе в суспільстві (оволодіння соціально-моральними знаннями, переживання соціально-моральних почуттів), сприймати інших людей такими, якими вони є; сприяти оволодінню правилами культури спілкування, культури поведінки в громадських місцях; виховання ціннісного ставлення до однолітків, школи, соціуму);

Блок 3: „Я і моя країна” (мета: розширювати знання дітей про малу Батьківщину (історія та сучасність); формувати у них усвідомлення себе як громадян України; виховувати повагу до культури своєї країни та інших країн світу);

Блок 4: „Я і моя родина” (мета: виховувати у молодших школярів розуміння й ціннісне ставлення до батьків, родини, свого роду; залучати до сімейних і національних традицій, свят як факторів розширення і поглиблення знань про українську звичаєвість, привласнення культурних цінностей українського народу).

На опрацювання тематики названих блоків в кожному класі відводиться по три теми (загалом 12 тем на кожний клас), передбачено виховні заходи для проведення спільно з батьками.

Реалізація програми відбувалася за допомогою таких форм роботи, як фронтальної (з усім класом), групової (з учнями, які належали до певних рівнів громадянськості), індивідуальної (з окремими учнями). Завдяки цьому створювалися сприятливі передумови для диференціації та індивідуалізації виховних завдань, надання педагогічної підтримки дітям, які її потребували, насамперед тим, котрі важко залучаються до спільної діяльності або неохоче приймаються класним колективом, а також боязким і сором'язливим.

Щодо методів проведення виховної роботи з молодшими школярами, поряд з традиційними бесідами, програмою передбачене широке застосування різноманітних вправ, інсценізацій, ігрових методик, ситуацій морального вибору, діалогів, творчих завдань, методу проектів та ін.

Програма роботи вчителя з батьками „Педагогічна просвіта батьків як суб'єктів громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку” за своїм змістом співвідносилася зі змістом виховної роботи з дітьми і також охоплювала чотири блоки:

Блок 1: „Особливості громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку” (мета: ознайомити батьків із сутністю та змістом

громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку; активізувати батьків до участі у виховних заходах для дітей; виробити правила співпраці).

Блок 2: „Дитина і світ навколо неї (виховання у дітей молодшого шкільного віку навичок соціальної взаємодії)” (мета: сприяти усвідомленню батьками важливості виховання у дитини навичок соціальної взаємодії та оволодінню необхідними для цього прийомами сімейного виховання).

Блок 3: „Українські народні традиції у сімейному вихованні” (мета: розкрити значення українських народних традицій для громадянського виховання дітей у сім’ї; стимулювати батьків до впровадження таких традицій у власній родині; активізувати батьків до участі у виховних заходах для дітей).

Блок 4: „Спілкування в сім’ї як засіб громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку” (мета: формувати у батьків уміння активного слухання; конструктивного спілкування з дитиною).

Тематика кожного блоку була наскрізною від 1-го до 4-го класу, а сам зміст змінювався відповідно до віку дітей та конкретного контингенту батьків, тих проблем, які поставали перед ними у вихованні дітей, у тому числі й щодо виховання в них громадянськості.

Крім бесід на початку опрацювання кожної теми того чи іншого блоку для ознайомлення батьків з теоретичними питання, заплановано різні види групової роботи, виконання творчих завдань, розв’язання проблемних ситуацій, залучення батьків до організації і проведення класних виховних заходів з молодшими школярами. Реалізація програми передбачає підвищення ефективності роботи батьківського комітету класу як органу громадського управління і важливого чинника активізації батьків на самостійну ініціативу в контексті громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку.

Отже, педагогічними умовами громадянського виховання молодших школярів визначили: оптимізацію взаємодії сім’ї і школи як провідного фактору громадянського виховання молодших школярів; підготовку класних керівників початкової школи до громадянського виховання молодших школярів у взаємодії з батьками; розроблення і запровадження змістового та методично-організаційного забезпечення громадянського виховання молодших школярів у взаємодії сім’ї і школи.

Перспектива подальшої роботи полягає в апробації обгрунтованих педагогічних умов у позаурочній діяльності початкової школи: виховна робота з учнями та просвітницько-практична

робота з батьками. З цією метою передбачається проведення формувального етапу експерименту за участю педагогів, молодших школярів та їхніх батьків.

Література

1. Башкирцева Г. К. Виховання особистості (з досвіду роботи класного керівника) / Г. К. Башкирцева // Виховна робота в школі. – 2005. – № 6 (7). – С. 45–52.
2. Быков А. К. Взаимодействие школы и семьи в патриотическом воспитании учащихся / А. К. Быков, Г. Н. Мус // Воспитание школьников. – 2011. – № 4. – С. 13–18.
3. Коренистова Н. Г. Семья и школа: принципы, методы и формы творческого взаимодействия / Н. Г. Коренистова // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2008. – № 6. – С. 52–55.
4. Корнев М. Н. Соціальна психологія: [підручник] / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : АТ „Київська книжкова фабрика”, 1995. – 304 с.
5. Назаренко Л. М. Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору / Л. М. Назаренко // Виховна робота в школі. – 2005. – № 3 (4). – С. 2–13.
6. Седих К. В. Системна модернізація як психологічна технологія гармонізації взаємодії сім'ї та освітньої інституції / Кіра Валеріївна Седих // Психологія і особистість. – 2012. – № 1. – С. 147–159.
7. Хоменко И. Семья как педагогическая система и партнер школы / Ирина Хоменко // Народное образование. – 2009. – № 8. – С. 123–127.

Определены и обоснованы педагогические условия гражданского воспитания младших школьников. Раскрыта сущность взаимодействия семьи и школы как типа социального партнерства, рассмотрены направления подготовки классных руководителей к гражданскому воспитанию младших школьников во взаимодействии семьи и школы, охарактеризованы содержание, формы и методы работы учителя с младшими школьниками и их родителями.

Ключевые слова: гражданское воспитание, младшие школьники, педагогические условия, взаимодействие семьи и школы.

The pedagogical terms of civil education of junior schoolchildren are certain and underground. Essence of co-operation of family and school as type of social partnership is exposed, directions of preparation of leaders of classes for civil education of junior schoolchildren in co-operation of family and school are considered, maintenance, forms and methods of work with junior schoolchildren and their parents are described.

Key words: civil education, junior schoolchildren, pedagogical terms, co-operation of family and school.